

Mitologija I: kozmogonija i teogonija

Mitovi Grka i Rimljana su oduvijek bili vrlo privlačno i interesantno područje. Složene, ali do u detalje razrađene priče o postanku svijeta, o bogovima, o pothvatima heroja, lutanjima junaka, bogat su materijal za maštanje, poticaj za prepuštanje nekom imaginarnom, ali ne i idealiziranom svijetu.

Koliko primjećujem, već su i mali »klinci« Andersena i braću Grimm zamijenili pričama o lutanju lukavog Odiseja, o otmici krasne Helene, o čudovištu s Krete, o pothvatima hrabrog junaka Herakla. Oni malo stariji postepeno upoznaju i povijesnu pozadinu nekih mitskih priča, srednjoškolci u tekstovima grčkih i rimskih autora prepoznaju prijašnje »pričice«, otkrivaju izvore mitova, uspoređuju različite interpretacije istih događaja. Svatko u mitovima pronalazi nešto za sebe: neke interesiraju odnosi među »savršenima i svemogućima«, neke zanima sistem u cjelini, netko će se naći u proučavanju individualnih karaktera, netko će tražiti filozofsku ili socijalnu podlogu postojanja mitologije. Mnogi u mitovima pronalaze inspiraciju za ispoljavanje vlastite kreativnosti. Nakon svega toga mislim da je odgovor na pitanje — zašto pisati o mitologiji — sasvim jasan.

Napominjem da je ovaj tekst pisan bez ikakvih pretenzija, bez inzistiranja na nekom dubljem zalaženju u tematiku i namijenjen je prvenstveno učenicima osnovnih i srednjih škola, kojima latinski i grčki jezik i antička kultura nisu nepoznati. Osim toga nije se ovdje pokušalo reći nešto novo i nepoznato, nego se nastojalo sakupljene podatke sistematizirati, te razjasniti onima kojima je to blisko, a približiti onima koji još nisu osjetili privlačnost mitova grčkog i rimskog naroda.

Priznajem da bi mnogi mogli reći da sve to već znaju, ali nije točno da i oni koji su uvjereni da su s time potpuno upoznati neće otkriti neke nove podatke ili razjasniti neke veze među mitološkim licima i događajima.

Razmišljajući o svemu tome, pitala sam se čime započeti: da li pothvatima velikih heroja, da li porijeklom i značenjem nekih manje poznatih mitskih likova, da li možda povijesnim događajima koji imaju ekvivalente u mitskim pričama? Na kraju sam zaključila da je najbolje početi — od početka, dakle od postanka svijeta — kozmogonije i rođenja bogova — teogonije.

Ἦτοι μὲν πρότιστα Χάος γέενετ'...

»Najprije je nastao Kaos, ...« (*Hes., Theog., 116*)

Dakle, prema Heziodu, početak svega bio je KAOS (Χάος), kojeg su Grci zamišljali kao vječnu masu bez određene forme, koja se sastojala od praelemenata iz kojih je nastalo sve što postoji. On je bezvremenski sadržajni početak čitava svijeta, u njemu ne postoji nikakav red, nego je sve izmiješano i nesredeno. No Kaos je u isto vrijeme i božanstvo sposobno za radanje.

Iz njega nastaje vječna tama EREB (Ἔρεβος) i tamna noć NIKTA (Νύξ). Ereb predstavlja potpun mrak u kojem se ništa ne razabire. Nikta je zajedno sa svojim bratom Erebom stvorila ETER (Αἰθήρη) i HEMERU (Ἡμέρη »dan«). Eter nije običan zrak (Grci su običan zrak nazivali αἴθηρ) nego kozmička svjetlost, stvar laganija i prozračnija od zraka, koja ispunjava prostor gdje borave bogovi. Hemera je boginja dnevnog svjetla, za vrijeme kojeg je sve ono što se zbiva vidljivo.

Iz Kaosa su, uz ova kozmička božanstva koja se još uvijek teško mogu konkretizirati u nekom liku, nastali Geja, Eros i Tartar. TARTAR (Τάρταρος) je područje vječne tame,

bezdani ponor u kojem ono što je prije bilo vidljivo postaje nevidljivo, ono što je bilo živo prelazi u carstvo mrtvih. On se nalazio toliko duboko u unutrašnjosti zemlje koliko je visoko nad zemljom bilo nebo. Tartar je predstavljao simbol propadanja i nepovratnosti.

Pokretačka snaga svega na svijetu, sila kojoj se nitko ne može oduprijeti je EROS (Ἔρως) – bog ljubavi i sama ljubav. Njega su smatrali najstarijim bogom, jer i ljubav je toliko stara koliko i svijet i ona je uzrok privlačnosti, sjedinjavanja i stvaranja novog. (Prema mladim mitovima Eros je sin Afrodite, boginje ljubavi, i Aresa, boga rata.)

GEJA (Γαῖα) je boginja zemlje i sama zemlja – realni prostor na kojem se odigravaju sva zbivanja. Kao boginja bila je majka svega što je na zemlji postojalo. »Ona je sama sebi rodila sebi jednakog druga Urana (zvjezdano nebo) da bi je obavio i bio sigurno sjedište blaženim bogovima, rodila je i velike Gore ..., i More.« (Hes., Theog. 127 – 132, prev. A. Bazala).

GORE (Οὐρα) same nisu božanska lica nego samo predstavljaju sjedišta bića koja uzrokuju prirodne pojave. MORE (Πόντος) je u odnosu prema plodnoj zemlji predstavljalo prazan element i samo povremeno boravište ljudi. URAN (Οὐρανός) okružuje zemlju, a kao bog postaje nakon Kaosa prvi vladar svijeta i združuje se sa svojom majkom Gejom.

Uranovo i Gejino potomstvo je brojno. Geja rađa dvanaest Titana (Τιτᾶνες): Okeana, Koja, Krija, Hiperiona, Japeta, Krona, te Reju, Temidu, Teju, Mnemozinu, Febu i Tetiju. Oni su živjeli na nebu i za vladavine svog oca su čuvali njegovo prijestolje.

KIKLOPI (Κύκλωπες) su isto tako potomci Urana i Geje. Trojica čudnih divova, Bront, Sterop i Arg s jednim okom nasred čela odlikovali su se velikom snagom i bili su prvi kovači nebeskog oružja: Groma i sjajne Strijele.

Naposljedku Geja rađa HEKATONHIRE (Ἑκατόνχειρες): Kota, Brijareja i Gija, strašna čudovišta sa sto ruku i pedeset glava koji su Uranu zbog ružnoće toliko omrzli da ih je bacio u utrobu zemlje i zabranio im da odande izlaze. Geju je to toliko razljutilo da je počela nagovarati svoje sinove Titane da kazne Urana zbog mržnje prema vlastitoj djeći, ali stariji Titani su to zbog straha odbili i tek je najmlađi – Kron – obećao Geji da će kazniti Urana. Osvetoljubiva Geja smisli podao način da kazni djecomrscu: Kronu da »oštrorubni srp« sakrije ga i »kad je Uran donoseći noć došao i željan ljubavi objumio Geju, Kron iz zasjede pruži lijevu ruku, a desnom prihvati srp i naglo odsiječe očevu snagu i baci je iza sebe« (Hes., Theog., 176 – 182, prev. A. Bazala). Krvave kapi su iz odsječenog uda padale na zemlju i Geja nakon toga rodi Erinije, Nimfe i Gigante.

ERINIJE (Ἐρινυδες), boginje osvete i prokletstva progonile su zločince – ubojice, kradljivce, provalnike – , a štitile nedužne i jadne. Kazni Erinija nitko nije mogao umaći pa čak niti u podzemnom svijetu i zato su ih mrzili i bogovi i ljudi.

NIMFE (Νύμφαι), boginje šuma, voda i gora su, suprotno Erinijama, bile omiljene i vedre boginje, ljudima naklone. Boravile su u šumama (drijade), gorama (oreade) i u vodi (najade).

O GIGANTIMA (Γίγαντες), nakaznim dugokosim divovima neizmjerne snage, bit će govora kasnije u poznatom okršaju sa Zeusom (Gigantomahija) na koji ih je navela njihova majka Geja, uvrijeđena i ljuta na Zeusa jer je Kronu oduzeo vlast.

Posljednji Uranov potomak je AFRODITA (Ἀφροδίτη), boginja ljubavi i ljepote. Ona je nastala iz morske pjene koja se stvarala oko odbačena Uranova uda koje je palo u more. Prekrasna Afrodita je prvo pristala na otok Kiteru, a zatim na Cipar i zato je često pjesnici nazivaju Kiterkom ili Ciprankom (treba napomenuti da postoji još jedna verzija mita o rođenju Afrodite; naime Homer priča da je Afrodita kći Zeusa i boginje Dione).

Uran je, dakle, zaslugom svoje drage žene-sestre i najmlađeg sina bio lišen svoje moći i vlasti, a njegovo mjesto je zauzeo Kron. Titan Kron postaje vrhovni gospodar svega što postoji, uzima svoju braću za čuvare svojeg prijestolja i ženi se svojom sestrom Titanom Rejom.

Prije nego što počnem pripovijedati o drugoj generaciji u »dinastiji« bogova, osvrnut ću se načas na porod ostalih potomaka početne »zbrke« — Kaosa.

Porod Nikte i Ereba — Hemera i Eter — spomenuti su već ranije. No bilo bi sve prejednostavno da se potmostvo Nikte svelo samo na dvoje djece. Nakon Kronova zlodjela Nikta je ispunjena bijesom i srdžbom sama od sebe rodila Tanata (Θάνατος), boga smrti, Eridu (Έρις), božicu svađe, Hipnosa (Ύπνος), boga sna, Keru (Κήρ), Mora (Μόρος »udes«), Nemezu (Νέμεσις »prijekor«), Apatu (Απάτη »obmana«), Moma (Μῶμος »poruga«), Filotetu (Φιλότης »zaljubljenost«), Geru (Γήρας »starost«), Hesperide, Kere i Mojre.

HESPERIDE (Έσπερίδες »večernjice«) bile su tri (Egla, Eritija i Hesperetusa) i živjele su na dalekom zapadu, gdje su čuvale Herino stablo sa zlatnim jabukama. Stablo je boginja Hera dobila kao svadbeni dar od Geje prigodom vjenčanja s vladarom Zeusom.

KERE (Κήρες), boginje nasilne smrti, do punog izražaja su dolazile u ratovima. One su uvijek poticale na razdor, svađu, krvoproliće, voljele su bitke i ratna ubijanja i, obilazeći bojišta, grabile su ranjene i njima sisale krv.

Čovjekov usud, ono što je svakom biću određeno u početku života kontrolirale su MOJRE (Μοῖραι): Klota (Κλωθώ), Laheza (Λάχεσις) i Atropa (Άτροπος). Klota je raspredala nit čovjekova života, Laheza je nit prela i razmatala, a Atropa ju je prekicala. Dakle, čitav čovjekov život bio je podređen Mojrama. Ništa se nije moglo promijeniti niti čovjekovom niti božjom voljom. Interesantno je da su Mojrama bili podređeni i bogovi i, bez obzira na to koliku moć oni imali, ipak je i njima gospodario unaprijed utvrđeni red — usud.

Nakon ovih »milih« kćerkica boginje Nikte ne bi bilo humano detaljno pričati o ostalom potomstvu ove mračne boginje, jer i sama imena ne najavljuju ništa simpatično i očito je da su svi zajedno donijeli dosta nesreća i ljudima i bogovima.

Geja se združila sa još jednim svojim djetetom — Pontom. Najstarije Pontovo dijete bijaše NEREJ (Νερεύς), prikazivan kao starac bijele brade. Živio je u Egejskom moru i bio naklon ljudima, a osobito odvažnim mornarima. Mogao je mijenjati lik i posjedovao je proročanski dar, ali nije volio proricati. Na to ga je natjerao jedino Heraklo kad je krenuo u potragu za vrtovima Hesperida koje su čuvale Herino stablo sa zlatnim jabukama. Nerej je postao slavan jer je sudio blago i pravedno i uvijek je govorio istinu. Sa svojom ženom Doridom, kćerkom Oceana, imao je kćeri NEREIDE (ne zna se točno koliko ih je bilo — neki navode pedeset, neki čak sto). One su boravile uz morsku obalu u dvorima svog oca i vrijeme su provodile bezbrižno uz pjesmu i ples. Bile su blage ćudi, pomoćnice ljudima i zaštitnice pomoraca. Najpoznatije su AMFITRITA, žena boga mora Posejdona, TETIDA, majka Ahilejeva, GALATEJA, u koju se zaljubio kiklop Polifem.

Sinovi Ponta i Geje su Taumant i Forkin, a kćeri Euribija i Keta. Njihova imena ne govore previše, ali se njihovo potomstvo ne može zaobići, pa ćemo od njih povući linije sve do prapraunuka Ponta. Uostalom, ako smo toliko ispričali o djeci Urana i Geje, ne bi bilo pošteno zaobići Ponta i njegov naraštaj.

EURIBIJA (Ευριβίη) je ostala bez djece; čudno, ali istinito. TAUMANT (Θαύμας), bog prirodnih pojava na moru, pobrinuo se za nastavak loze i, oženivši se Okeanovom kćeri Elektrom, stvara Iridu i Harpije. IRIDI (Ίρις) je, kao božici duge koja povezuje nebo i zemlju, dodijeljena uloga glasnice bogova. Prikazivana je kao krasna krilata djevojka

sa štapom glasnice i vrčem u kojem je donosila oblacima vodu. Njene sestre HARPIJE (Ἄρπιαί) — ELA (Ἐλλάω »goropadna«) i OKIPETA (Ὀκυπέτη »brzoleta«) — bile su za razliku od Iride strašno ružne krilate žene s tijelom ptice. Njihova zadaća je bila odnositi duše mrtvih u podzemni svijet.

Grozno potomstvo donijeli su na svijet brat i sestra — FORKIN (Φόρκις) i KETA (Κητώ). Njihova djeca su GRAJE, GORGONE i zmaj LADON, koji je čuvao zlatne jabuke u gaju Hesperida.

GRAJE (Γραῖαι) — Pefrida, Enija i Dina su se rodile kao starice i sve tri su zajedno imale samo jedno oko i jedan zub i za njih su se vječno otimala, jer kada je jedna imala oko, ostale dvije nisu ništa vidjele, a kada je jedna imala zub, ostale su dvije morale gladovati. Jednom im je oko ukrao Perzej i na taj način ih prisilio da mu otkriju put do njihovih sestara Gorgona. I Graje i Gorgone boravile su »na granici noći«, na krajnjem zapadu, blizu boravišta Nikte.

GORGONE (Γοργώνες) su isto bile nezamislivo ružne. Tijelo im je bilo kao u ptica, imale su metalna krila, lice naborano spljoštena nosa sa životinjskim ušima i dugim očnjacima, šake im bijahu metalne. Na glavi su im umjesto kose rasle zmije otrovnice. Tko bi god u njih gledao od užasa bi se skamenio. Dvije Gorgone — STENA (Στενώ) i EURIJALA (Εὐρύαλη) — bile su besmrtna, dok je treća — MEDUZA (Μέδουσα) — bila smrtna. Nju je ubio junak Perzej odsjekavši joj glavu. Iz njena tijela izletjeli su krilati konj PEGAZ (Πήγασος) i nakazni div HRISAOR (Χρυσάωρ). Hrisaorova žena bijaše okeanida Kaliroja koja mu rodi sina GERIONA (Γηρυόνης), diva s tri tijela i kćer EHIDNU (Ἐχιδνα), pola ženu, pola zmiju. Nju je oblubio Tifon, stoglavni div s glasom čovjeka, bika i psa. Iz takve veze sasvim je jasno da su mogla nastati samo čudovišta: dvoglavni pas ORT (Ὀρθος), čuvar Gerionovih stada, troglavi pas KERBER (Κέρβερος), stražar na ulazu u Hadovo podzemno carstvo, koji je pazio da nitko ne izađe iz carstva, nemejski lav, kojeg je svladao Heraklo, lernejska Hidra, čudovište sa zmijskim tijelom i devet zmajskih glava (protiv nje se bilo nemoguće boriti jer, ako bi joj netko odsjekao jednu glavu, na istom bi mjestu odmah izrasle dvije nove, no ipak ju je svladao heroj Heraklo), likijska HIMERA, kombinacija lava, koze i zmije sa zmajskom glavom i tebanska SFINGA (u Hezioda nazvana FIKA).

Time se završava genealoško stablo na čijem su vrhu Pont i Geja. Djeca Urana i Geje — Titani — također se mogu pohvaliti brojnim potomstvom, na sreću ne tako strašnim i nakaznim. Njihovi potomci su bogovi i heroji, ali o njima ćemo govoriti u sljedećem broju *Latina et Graeca*. Osim toga, nakon ovih imena i veza između njih potrebno je da i vi malo predahnate.